

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Jana Crnkovič

**Povedkovo določilo. Analiza na podlagi Slovarja
slovenskega knjižnega jezika**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

Jana Crnkovič

**Povedkovo določilo. Analiza na podlagi Slovarja
slovenskega knjižnega jezika**

Diplomsko delo

mentorica: doc. dr. Mojca Smolej

Univerzitetni študijski program prve
stopnje: Slovenistika
dvodisciplinarno

Ljubljana, 2014

Zahvala

Zahvaljujem se profesorici dr. Mojci Smolej, ker me je že v drugem letniku študija na zelo prijazen način navdušila nad skladnjo slovenskega knjižnega jezika in me seznaniła z dejstvom, da je prav skladnja področje, kjer še marsikaj ni povsem dorečenega.

Hvala staršem, ker mi vedno stojijo ob strani in mi, ne nazadnje, omogočajo študij. Hvala fantu Dejanu za brezmejno podporo.

Izvleček

Povedkovo določilo. Analiza na podlagi Slovarja slovenskega knjižnega jezika

Predmet preučevanja v diplomskem delu je povedkovo določilo in analiza pomensko oslabiljenega glagola biti oziroma besed, ki nastopajo v vlogi povedkovega določila, in sicer na podlagi Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ). V slovenskem jezikoslovju obstaja o povedkovem določilu več strokovnih opredelitev; povedkovo določilo se razume kot besedna vrsta, pomenskoskladenjska kategorija ali pa kot krovna oznaka za prvotne in drugotne povedkovnike. V SSKJ je del glagolov z oslabiljenim pomenom in leksemov v povedkovodoločilni rabi označen z različnimi slovničnimi pojasnili ali njihovimi kombinacijami, pri drugem delu glagolov pa ustreznega kvalifikatorja oziroma slovničnega pojasnila, ki bi opozoril na povedkovniško rabo, ni moč zaslediti. V slovarskem članku glagola biti oziroma v ilustrativnem gradivu ni povsem jasno navedeno, kdaj gre za rabo povedkovega določila.

Ključne besede: povedkovo določilo, povedkovnik, pomensko oslabiljen glagol, glagol biti, Slovar slovenskega knjižnega jezika

Abstract

The predicative. An analysis based on Slovar slovenskega knjižnega jezika (Standard Slovene Dictionary)

The subject of study in this diploma is the Slovenian predicative (povedkovo določilo/povedkovnik) and an analysis of semantically weakened form of the verb »be« and other words which take the function of a predicative based on the Standard Slovene Dictionary. There are several terminological definitions of the predicative in Slovene linguistics. Slovenian predicative can be understood as a word class, a semantic and syntactic category or as a mark for primary and secondary lexemes functioning as predicative. In the Standard Slovene Dictionary there is a part of verbs with weakened semantics and lexemes functioning as a predicative which is marked with different grammar clarifications or combinations of these clarifications. By contrast, another part of verbs has no adequate qualifier or grammar clarification which would indicate the use of lexemes in the function of a predicative. In the dictionary entry of the verb »be« or the examples of use it is not completely transparent when the verb is used as a predicative.

Key words: Slovenian predicative (povedkovo določilo/povedkovnik), semantically weakened verb, verb »be«, Standard Slovene Dictionary

Kazalo

1 Uvod	5
2. Teoretični uvod	6
2.1 Povedkovo določilo v slovenskem jezikoslovju	6
2.2 Definicija povedkovega določila	6
2.3 Povedkovo določilo kot pomenskoskladenjska kategorija	7
2.4 Povedkovo določilo med besedno vrsto in stavčnim členom	9
2.5 Povedkovo določila – tipologija rabe in jasne razmejitve	10
2.5.1 Povedek	10
2.5.2 Povedkovo določilo tipološko	10
2.6 Povedkovo določilo in SSKJ	11
2.6.1 Slovarsko označevanje	12
3 Analizni del	14
3.1 Kvalifikatorska pojasnila	14
3.2 Glagol biti	14
3.3 Analiza pomensko oslabljenih glagolov in leksemov v vlogi povedkovega določila	18
4 Sklep	21
5 Povzetek	24
6 Viri in literatura	24

1 Uvod

Povedek oz. natančneje povedkovo določilo v slovenskem jezikoslovju ponuja še veliko neraziskanega. Prve strokovne razprave iz 60. in 70. let prejšnjega stoletja o povedkovniku oz. povedkovem določilu in povedkovem prilastku ne prinašajo jasnih razmejitev niti definicij. Pojavljajo se različne opredelitve, prav tako obstaja več poimenovanj.

Povedkovo določilo predstavlja trd oreh med učenci in dijaki, nemalokdaj tudi med učitelji. Osnovnošolski učbeniki se mu izognejo, pa tudi večina srednješolskih vsebuje le izbrane primere. Menim, da je ob jasnih in nazornih teoretičnih razmejitvah povsem razumljiv stavčni člen. Upam, da bom s svojo diplomsko nalogo, predvsem s teoretičnim delom, (posredno) prispevala k lažjemu razumevanju povedka oz. povedkovega določila. Seveda pa moramo vzeti v zakup, da je jezik živa tvorba, da se spreminja, skupaj z njim pa se spreminjajo stavčni členi. Upam tudi, da bo analizni del diplomske naloge doprinesel kanček znanja k slovaropisju in pripomogel k sistematični vključenosti povedkovega določila v nove slovarje.

V diplomskem delu se bom torej osredotočila na povedkovo določilo – predvsem s pomensko oslabljenim glagolom biti – in ga analizirala na podlagi Slovarja slovenskega knjižnega jezika (v nadaljevanju SSKJ). V teoretičnem delu bom sprva povzela strokovno literaturo o povedkovem določilu oz. povedkovniku v slovenskem jezikoslovju. Podala bom definicijo, jasna načela za razumevanje in določevanje povedkovega določila ter ga ločila od povedkovega prilastka. V drugem, raziskovalnem delu se bom posvetila analizi slovarskega članka glagola biti in primerov pomensko oslabljenega glagola biti oziroma leksemov v vlogi povedkovega določila. Iz časopisnega članka bom izbrala povedi, v katerih se pojavi povedkovo določilo. Analiza bo temeljila na ugotavljanju, če in v kolikšni meri nam SSKJ pomaga pri določanju pomensko oslabljenih glagolov. Podala in razložila bom kvalifikatorje, ki označujejo (če sploh) tovrstne glagole, razložila njihov pomen ter skušala ugotoviti, če lahko že na osnovi razlage kvalifikatorjev sklepamo, da gre za povedkovo določilo. Poleg tega bom skušala odgovoriti na vprašanje, če je raba oz. vključenost povedkovega določila v SSKJ zadostna.

2. Teoretični uvod

2.1 Povedkovo določilo v slovenskem jezikoslovju

V slovenskem jezikoslovju obstaja več poimenovalnih različic, poleg povedkovega določila tudi povedkovo dopolnilo, povedkov dopolnilnik in povedkovnik. Ta poimenovanja se bodo zato pojavljala pri povzemanju oziroma citiranju strokovne literature.¹ Mojca Smolej in Jože Toporišič, delno tudi Ada Vidovič Muha, ostajajo pri poimenovanju povedkovo določilo, zato se bom te terminologije večinoma držala tudi sama.

2.2 Definicija povedkovega določila

Jože Toporišič v Novi slovenski skladnji povedkovo določilo definira kot besedo ali besedno zvezo, ki pomensko nepopolnemu glagolu dopolnjuje pomen. Povedkovo določilo tvori skupaj z glagolom, ob katerem stoji, pravi povedek oz. stavčni člen, zato o povedkovem določilu ne moremo govoriti kot o samostojnem stavčnem členu, temveč le kot o delu stavčnega člena. Povedkovo določilo je torej nesamostojni ali stranski stavčni člen. (Toporišič 1982: 152). Andreja Žele takšno definicijo pripisuje pomislekom glede besednovrstnosti povedkovega določila (Žele 2009: 64). Toporišič namreč povedkovnik razume kot besedno vrsto (Toporišič 2000: 412). Andreja Žele pravi, da njegova besednovrstnost ni povsem utemeljena, zato so se pojavljale definicije², ki so se temu določilu izognile, sama pa povedkovnik opredeljuje kot »pomenskosladejsko kategorijo /.../ oz. kategorijo povedkovne rabe oz. kot povedkovo kategorijo stanja/lastnosti«. ³ (Žele 2009: 63–64)

Toporišič povedkovemu prilastku v Novi slovenski skladnji nameni manj besed, k povedkovem določilu uvršča tudi stavke tipa *Imenovali so ga za blagajnika.*, *Izbrali so ga za zapisnikarja.* in tipa *Ta človek velja za učenega.*⁴ (Toporišič 1982: 148, 152, 159). V

¹ Andreja Žele namesto izraza povedkovo določilo predlaga izraz povedkovo dopolnilo in izbiri utemeljuje z izrazno zasedenostjo povedkovega določila (Žele 2003: 4). Kasneje pa predlaga poimenovanje povedkovnik: »Povedkovnik je najustreznejši jezikoslovni izraz za skladejsko kategorijo tako na pomenskosladejski kot na strukturoskladejski oz. izrazni ravni tudi zato, ker povedkovniki ne določajo drugih samostojnih stavčnočlenskih besednih vrst, in tudi ne pojasnjujejo njihovih lastnosti (kot to delajo pridevniki in prislovi).« (Žele 2009: 63) Poleg tega dodaja, da bi bilo povedkovnik možno poimenovati tudi povedkovniškost (Žele 2009: 63).

² Andreja Žele (2009: 64) navaja, da so takšne definicije tudi v Slovenski slovnici (Toporišič 1967: 412, 594–595), Enciklopediji slovenske skladnje (1992), Slovenskem leksikalnem pomenoslovju (Vidovič Muha 2000: 30–33, 38, 63, 188).

³ Več o tem v nadaljevanju.

Slovenski slovnici, v 4. prenovljeni izdaji, pa takšne stavke že uvršča k povedkovemu prilastku (Toporišič 2000: 619).

Breda Pogorelec je predlagala poimenovanje povedkov dopolnilnik in ga opredelila kot skladenjsko obliko, »ki neobvezno določa samostalniki preko polnopomenskega povedka«. (Pogorelec 1974/5: 120) Za povedkovo določilo oz. povedkov prilastek pa je zapisala, da obvezno določata povedke nepopolnega pomena (Pogorelec 1974/5: 120).

Ivanka Kozlevčar v prispevku O pomenu in sintaktičnih možnostih samostalnika in pridevnika v povedni rabi samostalnice v povedni rabi razdeli glede na pomen v več skupin.⁵ Prvo skupino tvorijo samostalniki stavčnih tipov *to je miza* in *češnja je drevo*, *čuk je ptica*. Samostalniki ohranijo svoj predmetni pomen, v prvem tipu samostalniki poimenuje stvari, v drugem pa predstavlja širši pojem, ki osebek uvrsti v nadrejeno pomensko kategorijo.⁶ V naslednjih skupinah pa samostalniki izgubijo svoj predmetni pomen. Npr. samostalniki, ki poimenujejo določen poklic, naziv oziroma dejavnost in ne oseb, ki te poklice, dejavnosti opravljajo (*Moj sosed je zdravnik.*, *On je predsednik.*, *Ona je plesalka.*); izglagolski samostalniki, ki poimenujejo delujoče osebe (*On je zagovornik.*, *Že dolgo je bralka vaše revije.*); samostalniki, ki ne pomenijo več oseb ali stvari, temveč lastnost oziroma stanje (*On je bedak.*). Predmetni pomen izgubijo tudi samostalniki v metaforičnih zvezah (*To mesto je še prava vas.*, *Njegov avto pa je stara škatla.*) (Kozlevčar 1971: 1–4).

2.3 Povedkovo določilo kot pomenskoskladenjska kategorija⁷

Andreja Žele v članku Slovarska obravnava povedkovnika predstavlja povedkovo dopolnilo, ki je kategorialno označeno kot povedkovnik (predikativ), realizira pa se na stavčnočlenski ravni kot pomenska determinanta povedka. V članku je jasno navedeno, da priložnostna pomenskoskladenjska raba ne more odločati o besednovrstnosti povedkovnika. S stališča funkcijske in pretvorbena slovnice je torej povedkovnik pomenskoskladenjska kategorija in ne besedna vrsta. »S pomensko-izraznega vidika je povedkovnik pomenskoskladenjska kategorija oz. kategorialni sem/semem, ki pomenskoskladenjsko

⁵ O pomenskih vlogah samostalnika v povedkovem določilu pišem tudi v nadaljevanju, ko povzemam Ado Vidovič Muho.

⁶ Smolej za tovrstne samostalnice zapiše, da označujejo uvrstitev (Smolej 2011: 60).

⁷ Jože Toporišič v Novi slovenski skladnji zagovarja povedkovnik kot besedno vrsto (Toporišič 1982: 113–118). Povedkovnik kot deloma besedna vrsta je obravnavan tudi v starejšem članku Andreje Žele (2000: 58), iste miselnosti je Ada Vidovič Muha (2006). Breda Pogorelec pa je njegovo besednovrstnost zavračala (Pogorelec: 1981).

dopolnjuje glagole v povedku, in hkrati strukturnoskladenjska kategorija, izrazno opredeljena kot zgradbeni označevalnik.« (Žele 2003: 4)

Češka šola v okviru povedka ločuje med predikatom in predikatorji. Predikat označuje samo pomen, predikatorji pa poleg pomena vključujejo še obliko. Glede na obliko so slednji nezložene osebne glagolske oblike polnopomenskega glagola ali zloženi povedki s slovnično vezjo in povedkovim določilom. Če med povedkovnike uvrščamo še opisna deležnika in nedoločnik, obstaja le še dodatni razlog, da ne moremo govoriti o besednovrstnosti povedkovnika. Prav tako lahko besede tipa *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *tema*, *škoda*, *dolgčas* razvojno opredelimo kot samostalnike, *žal* kot pridevnik, *tiho*, *prav*, *lahko* kot prislove, *lahko*, *treba* kot členke (Žele 2003: 4).

Povedkovniki imajo sicer določene značilnosti prislovov (načeloma so nepregibni, povedkovniški prislovi se lahko stopnjujejo), pridevniki v povedkovni vlogi pa se lahko še pregibajo po spolu in številu, vendar se vežejo le z vezjo oziroma z glagolom z oslabljenim pomenom. Posledično »ne morejo pojasnjevati pomensko samostojnih glagolov in pridevnikov – ne prevzemajo kategorij od jedrne besede, temveč si kategorije s pomožnikom (pomensko nepopolnim glagolom) porazdelijo« (Žele 2009: 65).

S funkcijskoskladenjskega vidika v okviru povedja deluje razmerje med determinatorjem in modifikatorjem, torej razmerje med pomenskim določanjem/usmerjanjem in pomenskim prirejanjem/omejevanjem. Obvezno nevezljivo dopolnilo lahko povedek pomensko determinira (determinator) ali pa pomensko modificira (modifikator). »Mednarodno poimenovanje determinator je splošno opredeljeno kot pomenskoskladenjska kategorija med stalnico in spremenljivim delom s potencialnimi različicami – kot pomenskoskladenjska določujoča/umerjajoča kategorija med kopulo (stalnico) in neudeleženskim nevezljivim dopolnilom (spreminjajočim delom).« (Žele 2003: 4) Funkcijskost povedkovnika je potrjena tudi z vezljivostjo, saj so pomenskoskladenjske zmožnosti povedkovnika (stanjskost, dejanjskost ali posledično lastnost) vezane na povedkovo vlogo. Povedkovnik oz. povedkovo določilo bi lahko poimenovali kot vmesno stopnjo leksikalizacije v drugotne/metaforične pomene (Žele 2003: 4–5).

2.4 Povedkovo določilo med besedno vrsto in stavčnim členom

Ada Vidovič Muha zagovarja opredelitev, da je povedkovnik moč razdeliti v dve skupini, na prvotne/prave in drugotne/konverzne povedkovnike.⁸ Prvotni so tisti, ki jih ne moremo uvrstiti v nobeno drugo besedno vrsto. Drugotne pa lahko glede na izvor uvrstimo v druge besedne vrste. Povedkovnik je glede na to, katere oblikoslovne lastnosti določene besedne vrste ohranja, lahko samostalniški, pridevniški, prislovni (Žele 2000: 58–63).

Ada Vidovič Muha je pisala o slovarskih uvrščevalnih, kategorialnih in razločevalnih pomenskih sestavinah leksemov. V ospredju članka Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico sta kategorialni in denotativni pomen. Znotraj denotativnega, obveznega pomena leksemov avtorica razločuje tri tipe pomenskorazločevalnih enot oz. pomenskih sestavin: kategorialne pomenske sestavine (KPS), uvrščevalne (UPS) in razločevalne (RPS). Avtorica se v nadaljevanju posebej posveti kategorialnim pomenskim sestavinam, saj predstavljajo »neke vrste most med slovnico, natančneje skladnjo, in slovarjem, natančneje njegovim denotativnim pomenom« (Vidovič Muha 2006: 27). KPS opravljajo dvojno vlogo, so pogoj za realizacijo stavčnih členov in posledično stavčno zgrajene povedi, poleg tega pa so del slovarskega pomena leksemov. Povedano drugače: besedne vrste morajo biti nosilke kategorialnih pomenskih sestavin, da lahko opravljajo stavčnočlensko vlogo. KPS namreč skupaj s skladenjskimi kategorialnimi lastnostmi določajo stavčne člene. To, kar predstavlja povedek, »je določeno s KPS vida – slovarsko predvidljivostjo trajanja, in z možnostjo (najmanj) leve (slovarske) vezljivosti – z intenco, se pravi sposobnostjo tvorbe najmanjšega možnega besedila – stavčne povedi« (Vidovič Muha 2006: 27). Če pride do spremembe kategorialne lastnosti, se lahko spremeni skladenjska vloga oz. leksem preide iz ene besedne vrste v drugo (Vidovič Muha 2006: 26–28).

KPS je na metajezikovni ravni del UPS, saj se vključuje v slovarsko razlago leksema, pri tem pa še vedno lahko razločimo definicijsko skladenjskofunkcijsko vlogo KPS. Tako ostajajo recimo osebkove oz. samostalniške KPS samostalniške tudi na ravni UPS. Vidovič Muha navaja primer za leksem *človek*. UPS tega leksema je *bitje*, RPS pa *ki je sposobno misliti /.../*. »Ko se samostalniški pojavi v predikativni vlogi (kot povedkovo določilo), KPS spola in z njim druge osebkove KPS izgubijo svojo vlogo oz. ta vloga je odvečna, saj je podatek o spolu izražen že s samostalnikom v osebkju; prvotni samostalniški, sedaj

⁸ Kot sem že omenila, to teorijo je sprva zagovarjala tudi Andreja Žele (2000), o tem pišem še v nadaljevanju.

povedkovnik, skupaj z vezjo privzame glagolske lastnosti, kar se formalno kaže npr. z možnostjo stopnjevanja: *Težko ga poslušam, je zelo učitelj-0, 'učiteljski, zelo uči-0'.*« (Vidovič Muha 2006: 33) Izvorni samostalniki v povedkovem določilu pomensko izražajo lastnost, dejavnost ali stanje, kajti nosilec oziroma vršilec dejanja je razviden iz samostalnika v osebku. O pomenskih vlogah samostalnika v povedkovni rabi je pisala že Ivanka Kozlevčar. »Samostalniki v vlogi povedkovega določila ne pomenijo osebe ali stvari same, temveč so pomensko premaknjeni v smer lastnosti (*on je lenuh, duša, tvoja odločitev je bedarija*) in so zamenljivi s pridevnikom.« (Kozlevčar 1968: 15) Vidovič Muha še navaja, da izvorni samostalnik v povedkovem določilu nima prisojevalne moči⁹, saj ima na vezni glagol vpliv le osebkov samostalnik. Kot primer sta navedena naslednja stavka: *Sosed je (bil) lisica. Lisica je (bila) sosed.* Avtorica še doda, da pri povedkovnikih, ki so izvorno iz samostalnika, ni več razlikovanja med kategorijama človeško⁺ in človeško⁻ ter povzame, da so vsi povedkovniki samo pojmovni, saj ne ločijo nasprotja pojmovno – konkretno (Vidovič Muha 2006: 32–34).

2.5 Povedkovo določila – tipologija rabe in jasne razmejitve

O tipologiji rabe povedkovega določila je pisalo več avtorjev; v nadaljevanju ostajam pri tipologiji Mojce Smolej, ki je smiselno in jasno povzela dosedanje vedenje o povedkovem določilu.

2.5.1 Povedek

Avtorica učbenika Skladnja slovenskega knjižnega jezika povedek oblikovno opredeli kot glagolsko obliko, nato pa glede na pomensko popolnost oz. nepopolnost tega glagola razlaga povedkovo določilo in povedkov prilastek. Pri pomensko nepopolnem glagolu obliko povedka tvorita osebna glagolska oblika, ki jo imenujemo vez ali kopula, in povedkovo določilo, ki vez natančneje določa (Smolej 2011: 60). Jože Toporišič v Slovenski slovnici podrobneje določi vez. Povedkova vez izraža čas, naklon, način, osebo in število, lahko tudi spol in sklon (Toporišič 2000: 611). Ker je vez torej nosilka slovničnokategorialnih lastnosti, pomensko in strukturno dopolnjuje povedkovo določilo (Smolej 2011: 60).

2.5.2 Povedkovo določilo tipološko

Mojca Smolej jasno razmeji povedkovo določilo in povedkov prilastek. Slednji se nahaja ob pomensko popolnih glagolih (Smolej 2011: 62). Takšno definicijo najdemo tudi že v Toporišičevi Slovenski slovnici (2000: 618).

⁹ O prisojevalnem razmerju je v Novi slovenski skladnji pisal Jože Toporišič (1982: 153).

V nadaljevanju izpostavljam merila za določanje povedkovega določila, saj so ključna za raziskovalni del diplomskega dela.

Mojca Smolej navaja, da imajo povedkovo določilo pomensko nepopolni glagoli, pomožniki (npr. *biti, imeti, zdeti se, postati*), kamor spadajo tudi vsi naklonski glagoli (npr. *moči, morati, hoteti, želeči, smeti*), fazni glagoli (*začeti, nehati, odnehati*) in različni frazni glagoli (npr. *delati napake, pristati na cesti, živeti na koruzi, vrteti se okoli deklet, pasti na izpitu, razbijati si glavo s čim*). Oblikovno je povedkovo določilo lahko samostalniško (*Ana je učiteljica., Tone se vrti okrog Martine.*), pridevniško in prislovno (*Ana je lepa.; Zunaj je hladno.*), medmetno (*Pes dela hov hov.*), nedoločniško (*Želim si spati., Ana je začela klepetati.*) (Smolej 2011: 60).

Nepolnopomenski glagol *biti* uvaja označitev lastnosti (*biti nesramen, lep, škodljiv*), uvrstitev (*biti študent, oče; žival, listavec*) ali enačenja oziroma istovetenja (2 krat 3 je 6.; *Družina je osnovna celica družbe.*). Povedkovo določilo lahko uvaja tudi predložni morfem (*biti od, biti proti čemu, biti ob kaj, biti za kaj, biti s kom* [v pomenu strinjati se s kom]). Prav tako se povedkovo določilo pojavlja v enodelnih, brezosebkih stavkih, kjer ni udeležencev (*Mraz/soparno je, škoda/neverjetno/super/prav je.*) Smolej navede še pomene nepolnopomenskega glagola *imeti*, ki lahko izraža stanje (*Tone ima gripo., Imam inštrukcije.*), sestavinsko svojilnost (*Mačka ima rep., Vrtnica ima trne.*) in lastnost (*Imam 37 let, 65 kilogramov.*). Prav tako jasno navede pomene nepolnopomenskega glagola *delati*. Slednji izraža lastnost (*Krilo te dela bolj ženstveno.; Slika in rože delajo kabinet bolj domač.*), poklic ali dejavnost (*Delam kot asistent.; Dela kot pomočnica ravnatelja.*) in delovanje, dejanje oziroma odnos (*V testu si delal same napake.; V teh skromnih razmerah dela prave čudeže.; Delamo prve korake na tem področju.; Ne delaj mi scen!; To mi dela skomine.*). Povedkovo določilo se nahaja tudi ob pomožnem glagolu *delati se* (*Dela se gluhega.; Ne delaj se važnega!; Ne delaj se norca iz mene!; Dela se, da spi.*) (Smolej 2011: 60–61).

2.6 Povedkovo določilo in SSKJ

Andreja Žele v prispevku Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika predlaga natančnejša in ustreznejša slovnična pojasnila – povedk(ovnik) za prvotne/prave povedkovnike in oznaki kot povedkovnik/v povedkovniški rabi za drugotne/konverzne povedkovnike. Torej deli na podlagi prvotne in drugotne skladijskopomenske povedkovne rabe besedišče, ki je vključeno v SSKJ, na prvotne/prave

povedkovnike in drugotne/konverzne.¹⁰ Prvotni imajo prvotno povedkovodoločilno vlogo, drugotni/konverzni pa drugotno (Žele 2000: 57–65). Njihova skupna lastnost je, »da pomenijo stanje ali lastnost, (dejavno)vezljivi oz. kot nosilci vezljivosti povedkovniki izražajo različna razmerja oz. odnose« (Žele 2009: 65).

Delitev povedkovnikov glede na prvotno ali drugotno povedkovodoločilno vlogo (Žele 2000: 63)

Kasneje ista avtorica predlaga poenoteno oznako *povdk.*, kar je posledica razumevanja povedkovnika kot pomenskoskladenjske kategorije (Žele 2006: 182).

2.6.1 Slovarsko označevanje

»Slovarsko naj bi bile besede v povedkovni rabi oz. povedkovniški rabi z oznako **povdk.** navadno izpisane kot podgesla (kar ustreza preneseni pomenski rabi geselskih leksemov), izjema je le nekaj prvotno besednovrstno neopredeljenih besed, razvojno verjetno besednih krnov, tipa *všeč*, *žal*, *prav*, *treba* ipd., ki navadno so oz. naj bi bile samostojna gesla.« (Žele 2009: 64) Kot sem že omenila, se da načeloma tudi te lekseme razvojno opredeliti oz. uvrstiti v že obstoječe besedne vrste (Žele 2009: 64).

»Povedkovniki oziroma povedkovniške rabe so v Slovarju slovenskega knjižnega jezika običajno označeni s kombinacijami slovničnih pojasnil kot **neskl. prid.**, **v povedni rabi** in **prisł.**, **v povedni rabi**, in še **v povedno-prislovni rabi**.« (Žele 2009: 65) Vsa ta pojasnila bi lahko poenotili v oznako **povdk.** Povedkovnike najdemo tudi pri slovarskih oznakah za

¹⁰ Ta delitev je v skladu z delitvijo Ade Vidovič Muhe (2006).

preneseno rabo besed; pri **ekspr.** oz. **slabš.**, **vulg.** in **ljubk.** Vendar slabšalna oziroma vulgarna in ljubkovalna raba živalskih poimenovanj, ki se nanašajo na človeka, ni označena. Pri teh primerih se namreč spremeni pomenska uvrščevalna sestavina (Žele 2009: 65).¹¹

S kvalifikatorjem **ekspr.** se je ukvarjala Nataša Logar. V strokovnem članku Kvalifikator **ekspr.** v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije je prišla do ugotovitve, da so avtorji slovarja frazeme s tem kvalifikatorjem označevali precej intuitivno. Razlike niti med kvalifikatorjem **ekspr.** v frazeološkem gnezdu in ob frazemu v ilustrativnem gradivu (Logar 2000/01: 147).

¹¹ O tem je v Slovenskem leksikalnem pomenoslovju pisala Ada Vidovič Muha (2006: 33).

3 Analizni del

V tem delu diplomske naloge se bom posvetila analizi pomensko oslavljenih glagolov oziroma leksemov, ki nastopajo v vlogi povedkovega določila. Osredotočila se bom na glagol biti. Pri tem bom uporabila Slovar slovenskega knjižnega jezika, in sicer računalniško različico. Ugotavljal bom, če sta pomen pomensko oslavljenih glagolov ali leksemov v povedkovem določilu in povedkovniška raba v slovarju nazorno določena. Povedano z drugimi besedami, osredotočila se bom na kvalifikatorska pojasnila, ki označujejo povedkovniško rabo.

3.1 Kvalifikatorska pojasnila

Ob nepolnompomenskih glagolih in besedah, ki nastopajo v vlogi povedkovega določila, se v SSKJ pojavljajo sledeče okrajšave:

Okrajšava	Razlaga
neskl.	nesklonljiv(o)
prid.	pridevnik, pridevniška raba
ekspr.	ekspresivno
slabš.	slabšalno
vulg.	vulgarno
ljubk.	ljubkovalno

Poleg teh kvalifikatorjev in pojasnil v *povedni* oziroma *povedno-prislovni rabi* rabo povedkovega določila uvaja tudi jasno pojasnilo z *oslavljenim pomenom*, s *povedkovim določilom*. To pojasnilo se nahaja neposredno pred razlago pomena iztočnice (glagola), ki navadno ni prvi.

3.2 Glagol biti

Povedkovo določilo pogosto tvori povedek skupaj s pomožnikom biti, zato se bom najprej posvetila analizi slovarskega članka glagola biti.

Pomenski del slovarskega članka je razdeljen na pet skupin, na glagol biti v osebni rabi; brezosebni rabi ali brezosebno; v osebni ali brezosebni rabi in navadno s prislovno rabljenim

samostalnikom; v eliptični rabi; kot pomožni glagol z opisnim ali trpnim deležnikom. Znotraj posameznih kategorij pa ima več pomenov.

V osebni rabi obsega tri pomene: izraža materialno ali duhovno navzočnost v stvarnosti; navzočnost v prostoru in času, v tretjem pomenu pa izraža lastnost ali stanje osebkca.

Pri prvem pomenu je v ilustrativnem gradivu problematičen zgled *bolnik ne bo več dolgo*. Ker ni kvalifikatorja, da gre za povedkovo določilo oziroma preneseni pomen (bolnik bo umrl; pričakovali bi vsaj kvalifikator ekspr.), si primer lahko razlagamo s polnopomenskostjo glagola biti, in sicer bi lahko izražal obstoj, obstajanje bolnika (bolnik ne bo več dolgo »obstajal«), kar bi bilo v skladu s pomenom navzočnosti v stvarnosti. Lahko bi šlo tudi za elipso, izpust glagola živeti. Vseeno pa velja razmisliti o morebitni pomenski prenesenosti glagola in posledično rabi povedkovega določila.

Druga točka vsebuje pojasnilo *navadno s prislovnim določilom, s širokim pomenskim obsegom*. V vseh zgledih je glagol biti polnopomenski, problematičen je le primer *le kaj je na njej, da se je ne morem nagledati*. V tem primeru ne gre za prislovno določilo, temveč za povedkovo.

Da gre pri tretjem pomenu za povedkovniško rabo, nam pove pojasnilo z *oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom* tik pred razlago pomena besede. Primeri v ilustrativnem gradivu so kategorizirani v pet skupin, ki so označene s črkami od a do d. Vsi primeri ustrezajo že omenjeni tipologiji nepolnopomenskega glagola biti (uvaja označitve lastnosti, uvrstitve, enačenja oz. istovetenja ali pa gre za predložnomorfemsko rabo).

V brezosebni rabi ali brezosebno se glagol biti pomensko veže na prvi pomen (izraža materialno ali duhovno navzočnost v stvarnosti) in je razdeljen v šest skupin, ki so označene s črkami od a do e. Skupino b pojasnjuje oznaka *s smiselnim osebkom v odvisnem sklonu*, ilustrativno gradivo pa vsebuje naslednje zglede iz dejanske rabe: *žal mi je bilo; zelo jo je bilo groza; mater je strah; z njim je slabo; star. vseh je bilo sram vse / njej je bilo dvajset let bila je stara / ekspr. kaj bo s teboj se bo zgodilo*. Očitno je, da gre za pomensko oslabljen glagol biti in povedkovo določilo, vendar ni ustreznega kvalifikatorja niti pojasnila, ki bi uporabnika na to lahko opozoril. Pojasnilo *s smiselnim osebkom v odvisnem sklonu* je preveč nejasno oziroma ne predstavlja merila za povedkovodoločilno rabo, saj lahko slednjega tvorijo tudi enodelni, brezosebkovi stavki tipa *groza je, škoda je*. Poleg tega v primerih *žal mi je bilo; zelo jo je bilo groza; z njim je slabo; vseh je bilo sram, njej je bilo dvajset let* osebek ni izražen, temveč le

vršilec dejanja, nosilec stanja oziroma lastnosti. V zadnjem primeru pa je povedkovodoločilna raba označena z ekspr., ker gre za preneseni pomen.

Povedkovniška raba se pojavi tudi v skupini č, kjer gre za zvezo glagola biti z nedoločnikom kot osebkom: *molčati je bilo težko, govoriti še težje; škoda bi ga bilo zavreči / treba je delati*. Tej skupini bi bilo potrebno dodati ustrezno oznako, ki bi označevala vlogo povedkovega določila.

Prav tako je opaziti povedkovodoločilno rabo pri naslednji skupini, skupini d, kjer odvisni stavek opravlja vlogo osebk: *očitno je bilo, da se moti; všeč mi je, če ostaneš doma; znano je, kakšno vlogo je imela Partija v osvobodilnem boju*. Zopet manjka ustrezno pojasnilo.

V skupini e so navedeni primeri, pri katerih je v povedku prislovno rabljen izraz: *dolgčas je; otroka mu ni bilo mar; skoraj bo poldne; na Bledu je bilo lepo; slabó ji je bilo; škoda ga je; jeseni je bilo tri leta, odkar je odšel minilo*. Pri primeru *dolgčas je* gre za brezosebkovo rabo, tipološko oz. glede na povedkovniško vlogo je enak primerom iz prejšnje skupine, le da primer ne vsebuje osebk. Izpostavila bi malce arhaičen zgled *skoraj bo poldne*, ker se mi zdi, da gre za polnopomenski glagol biti, ki pomeni obstajati (kot pri primeru *Počitnice bodo, samo ne vem, kdaj*). Leksemu *skoraj*, besednovrstno sicer poudarjalnemu členu, bi določila vlogo prislovnega določila časa, saj nastopa v prenesenem pomenu kmalu. S strogo skladijskega vidika pa gre zgolj za poudarjalni členek, ki vstopa v pomensko razmerje le s tistim členom stavka, pred katerim stoji oz. na katerega se nanaša (izjemoma stoji tudi za členom). V tem primeru členek *skoraj* kot takšen ne opravlja stavčnočlenske vloge. V obeh različicah pa v vlogi povedka nastopa le glagol biti. Pri zadnjem primeru bi lahko uporabili kvalifikator ekspr.

V skupini e so torej zgledi s pomensko oslabljenim kot tudi s polnopomenskim glagolom biti. Pojasnilo s *prislovno rabljenim izrazom v povedku*, ki to skupino označuje, ni ustrezno. V SSKJ so besede tipa *rad, všeč, lahko, mar* označene kot prislovi oziroma s pojasnilom v prislovni rabi, posledično je tako poimenovana tudi skupina e.

V osebni ali brezosebni rabi, navadno s prislovno rabljenim samostalnikom in v pomenih, ki jih označuje prva kategorija (osebna raba), so podani naslednji zgledi: *mraz je bil ali bilo, da je drevje pokalo; zunaj je bila ali bilo tema / takrat ni bil čas za pogajanje pravi čas, ni bilo časa za pogajanje dovolj časa; zdaj ni govor o premirju se ne govori; zdaj še govora ni o*

premirju še misliti ni nanj. Ponovno so navedeni primeri, ki vsebujejo povedkovo določilo. Sprašujem se, zakaj primer *dolgčas je* ni uvrščen v to kategorijo.

V četrti kategoriji, kjer se glagol biti pojavlja eliptično, navadno za poživitev pripovedi, sta dve podskupini – a in b. V skupino a spadajo primeri, pri katerih je izpuščen deležnik s polnim pomenom. Torej se glagol biti pomensko veže na polnopomenski glagol: *prišla je, seveda je; pa učil, kdo se bo? ali bi kaj jedel? Bi; vsak en kozarček ga bova; kaj bomo pa zdaj?*

Skupina b, ki jo označuje pojasnilo *z izpuščanjem dela povedka sploh*, vsebuje sledeče primere: *klop je iz kamna narejena, izdelana; fant je s Primorskega doma; ti čevlji so za v dež primerni, dobri; fant ni za šolo sposoben, iz glave si jo izbij, pa je / hvala lepa. Ni za kaj.*¹² V prvih dveh primerih je glagol biti pomensko popoln, pomeni namreč biti narejen, biti zgrajen iz in izvirati iz. Ostali štirje primeri pa vsebujejo povedkovo določilo, ki ni jasno označeno. Zgled *iz glave si jo izbij, pa je* je sicer opremljen s kvalifikatorjem ekspr. V povedku nastopa tudi nepolnopomenski glagol izbiti, saj je njegov pomen modificiran. Hvala lepa je poseben eliptični primer, kjer oba leksema opravljata vlogo povedkovega določila.

Znotraj skupine b se pojavlja tudi glagol biti *v zvezi z nedoločnikom, za izražanje možnosti ali nujnosti*: *žive duše ni bilo videti; kakor je slišati, dobimo nov zakon; knjiž. tako se je spremenila, da je skoraj ni spoznati ni mogoče; nižje pog. temu človeku ni za pomagati ni mogoče pomagati; star. te že naučim, kako se ti je vesti je treba.* V vseh primerih je glagol biti pomensko oslavljen. Pri *kakor je slišati, dobimo nov zakon; tako se je spremenila, da je skoraj ni spoznati* in *te že naučim, kako se ti je vesti* je raba povedkovega določila drugostopenjska, saj je pomensko oslavljen glagol biti znotraj odvisnika ozira, posledice oziroma predmetnega odvisnika.

V peti kategoriji glagol biti nastopa kot pomožni glagol z opisnim ali trpnim deležnikom, uporablja se za tvorbo časov, naklonov, načinov: *bo delal, je delal, je bil izdelal; bi delal, bi bil delal; je izdelan / v ekspresivni rabi stoji pomožni glagol tudi na začetku stavka sem si kar mislil, da je nekaj narobe.* Pri primeru *je izdelan* uvaja pomensko oslavljen glagol biti povedkovo določilo, kar ni jasno označeno. V frazeološkem gnezdu te kategorije so naslednji zgledi: *ekspr. kar je, je nič se ne da spremeniti; ekspr. no, ali bo že kaj! čas je že, da se naredi; ekspr.*

¹² Uporaba velike začetnice sicer ni predmet raziskovanja te diplomske naloge, vseeno pa se mi je porodilo vprašanja, zakaj leksem *hvala* ni zapisan z veliko začetnico, če je primer naveden v stavčni obliki, ki se končuje s končnim ločilom.

dekle je lepo, da je kaj zelo; obleka je bila deset tisoč dinarjev je stala; ekspr. ta je pa lepa! česa takega nisem pričakoval; to mi ni prav nič všeč; ekspr. še tega je bilo treba to ni bilo prav nič potrebno; to mi je odveč; prav mu je zasluži, da se mu tako godi; ekspr. bilo mu je, da bi zavriskal, zajokal tako je bil vesel, žalosten; ekspr. o tem ni da bi govoril ni potrebno, ni vredno; zakon je za vse velja; biti na glasu biti znan, sloveti; ali vam je znano, kaj je na stvari če je res in koliko je res; knjiž. na tebi je, da spregovoriš ti si na vrsti, ti si dolžen; krompir je po sto dinarjev se prodaja, kupuje; ekspr. po njem je izgubljen je, mrtev je; otrok je po očetu ima njegove lastnosti; ne vem, pri čem smo kakšen je naš položaj; biti pri sebi zavedati se; biti krepek; ekspr. ves dan je v knjigah samo bere; fant je sam zase ne mara za družbo; ekspr. dež ni in ni nehal kar naprej je deževalo; sam.: knjiž. boj za biti ali ne biti za življenje, za obstanek; prim. bom, bil, bi, bodi.

Primer *kar je, je* je označen s kvalifikatorjem ekspr., saj naj bi pomenil *nič se ne da spremeniti*. Prvi glagol *biti* je znotraj osebkovega odvisnika, drugi v vlogi povedka pa je polnopomenski, saj poimenuje obstajanje. Primer *dekle je lepo, da je kaj* vsebuje povedkovo določilo, prvi glagol *biti* je v vlogi kopule, drugi pa stoji znotraj povedkovega odvisnika. Prav tako povedkovo določilo vsebujejo ostali primeri. V zgledu *ali vam je znano, kaj je na stvari* se glagol *biti* pojavi dvakrat, obakrat uvaja povedkovo določilo, le da se slednje pri drugem primeru pojavi znotraj osebkovega odvisnika. Pri zgledu *ne vem, pri čem smo* je glagol *biti* znotraj predmetnega odvisnika, povedkovo določilo se torej nahaja na drugi ravni. Pri primeru *dež ni in ni nehal* je uporabljen le zanikan glagol *nehati* v pretekliku, zato ne gre za povedkovniško rabo. Zopet vidimo, da kvalifikator ekspr. pred zgledom ne označuje vedno rabe povedkovega določila.

3.3 Analiza pomensko oslabljenih glagolov in leksemov v vlogi povedkovega določila

V nadaljevanju bom analizirala glagol *biti* v vlogi kopule in lekseme, ki nastopajo v povedkovodoločilni rabi. Izbrala sem si članek z naslovom *Nočno življenje v Zasavju*, ki je izšel v Zasavskem tedniku. V besedilu bom poiskala primere s povedkovim določilom in jih analizirala.

Prvi stavek, v katerem se pojavi povedkovo določilo, je: *In to ni floskula*. Glagol *biti* v zanikani obliki in samostalni floskula opravljata stavčnočlensko vlogo povedka. Če v SSKJ pod iztočnico *biti* iščemo sorodne primere, jih najdemo pod tretjim pomenom (glagol izraža lastnost ali stanje osebk), pri podpomenu a, kjer je jasno navedeno, da gre za povedkovo

določilo. Leksem floskula pa je v slovarju opremljen s kvalifikatorjem knjiž. in pomensko določen kot fraza, ki se lepo sliši. Ilustrativno gradivo vsebuje zgolj dva primera, in sicer *rad uporablja floskule* in *to so same kavarniške floskule*. Raba povedkovega določila ni označena.

Naslednji stavek, v katerem se pojavi povedkovo določilo, se glasi: *Nočno življenje je odraz živosti, dogajanja, kulture, razgledanosti in ne nazadnje turizma neke urbane destinacije*. Glagol biti uvaja označitev enačenja, istovetnosti. Tudi ta primer je po analogiji moč uvrstiti med primere, zapisane v slovarju pod tretjim pomenom in označene s pojasnilom, da gre za povedkovniško rabo v okviru izražanja istosti, enakosti. Iztočnica odraz v ilustrativnem gradivu vsebuje zglede s povedkovim določilom (*to umetniško delo je odraz časa, resničnosti; pravo je odraz družbene ureditve, pesem je odraz doživetja*), njegova raba pa ni označena.

V povedi *Za tem je možen premik na hrib tja proti Zagorju, kjer generacija 25+ nima kaj iskati*, tvori povedek poleg glagola biti še pridevnik možen. Pomensko oslavljen glagol biti, ki se pojavi v tem stavku, bi v slovar lahko umestili pod brezosebno rabo ali brezosebno. Kot sem že omenila, manjka pojasnilo o povedkovniški rabi. Slovarski članek leksema možen zajema tudi podpomen *ki se lahko uresniči, nastopi*, pred njegovo definicijo pa je zapisano še pojasnilo *navadno v povedni rabi*, kot primer je navedeno *nastop službe je možen takoj*. Tudi v mojem primeru iz časopisnega članka se izraz možen pojavi s tem pomenom. Slovar torej do določene mere označuje rabo povedkovega določila – potrebno je vedeti, da se pod tem sicer nenatančnim pojasnilom v *povedni rabi* skriva tudi povedkovo določilo.

Naslednji stavek s povedkovim določilom se glasi: *A željan si nočnega življenja*. Zopet lahko podobne primere najdemo v tretji kategoriji, kjer je pomen glagola biti oslavljen. Slovar iztočnice željan sicer nima, vsebuje pa slovarsko geslo žêljen in kot varianto navaja izraz željan. Pomenski del ne zaobjame leksema željen v povezavi s pomensko nepopolnim glagolom. Zanimivo je, da pa se raba povedkovega določila izrazi pri iztočnici žêljčen, ki je po mojem mnenju precej arhaična, saj izraz ni več v uporabi. Prvi pomen tega leksema, pojasnjen z določilom v *povedni rabi*, z *rodilnikom*, je željen. Kot zgled je navedeno *bil je željčen dela, dobrih ljudi*. Ta pomen bi bilo potrebno dodati v pomenski del iztočnice željen, rabo povedkovega določila pa označiti z ustreznjšim pojasnilom.

Sledeči primer rabe povedkovnika je podoben prejšnjemu. Vsebuje ga stavek: *Lačen si zanimivih ljudi, naključnih prišlekov, ki te mimogrede razsvetlijo s svojimi pogledi, idejami, početjem*. Glagol biti zopet uvaja označitev lastnosti. Drugi pomen gesla lačen pomeni *ki si*

zelo želi česa, pred razlago pomena pa je kvalifikator navadno ekspresivno, z rodilnikom. V ilustrativnem gradivu je zapisan primer *biti lačen ljubezni*. Po analogiji bi svoj primer lahko uvrstila v to pomensko skupino. Žal raba povedkovega določila ni eksplicitno označena.

V stavku *Nočno življenje je polno odkritij, zamaknjenih stanj, dušnih spoznanj, iskrenih razmislekov*, glagol biti zopet uvaja enačenje oz. istovetenje, kar je v slovarju označeno kot povedkovodoločilna raba. Po pregledu iztočnice poln bi v stavku rabljen primer lahko uvrstila k drugemu pomenu (s pojasnilom s širokim pomenskim obsegom) pridevnika poln, in sicer se pomenska razlaga glasi takole: *v katerem je določena stvar* pod a *v velikem številu ali v veliki količini* in pod b *sploh; ki ima določene lastnosti, značilnosti v veliki meri; ki ima kako lastnost v veliki meri*. Zadnji podpomen ima pred razlago še kvalifikator ekspr. in pojasnilo z rodilnikom, med zgledi je tudi *biti poln veselja, zdravja*, kjer bi bilo potrebno označiti povedkovniško vlogo. Podpomen je sicer označen z ekspr., vendar je v drugih zgledih glagol polnopomenski oz. gre za samostalniške besedne zveze.

Povedkovo določilo se pojavi v sledeči povedi: *Kako je to dobro!* Glede na pomen je glagol biti v slovar mogoče uvrstiti v drugo skupino pod brezosebno rabo ali brezosebno, in sicer v skupino e, ki je označena s pojasnilom s *prislovno rabljenim izrazom v povedku*. To pojasnilo bi bilo sicer lahko natančnejše. Leksem dobro je v slovarju naveden kot podiztočnica besede dober. Četrty pomen te podiztočnice je označen s pojasnilom *v povedni rabi* in izraža pod a primernost, koristnost česa, v zvezi z bi pod b (obzirno) željo, trditev, pod c precejšno zadovoljivost razmer, okoliščin in pod č s *smiselnim osebkom v dajalniku* precejšnjo zadovoljivost psihičnega, zdravstvenega ali gmotnega stanja. Besedo dobro, ki v primeru iz časopisa nastopa v vlogi povedkovega določila, bi glede na pomen uvrstila v skupino č. Boljše kot *v povedni rabi* bi bilo pojasnilo s *povedkovim določilom* ali pa *povdk*.

Povedkovniška raba se pojavi v stavku *To je res*. Glagol biti iz tega primera bi v slovar ponovno lahko uvrstila v drugo kategorijo, ki obsega brezosebno rabo, natančneje v podskupino e. V slovarju je že prvi pomen leksema res označen z *navadno v povedni rabi*, pomensko pa izraža, da je kaj v skladu z resničnostjo. Zanimivo je, da leksem res v ilustrativnem gradivu večinoma opravlja vlogo povedkovega določila šele na drugi ravni. Je pa naveden tudi primer, uporabljen v časopisnem članku (le oblikovno je drugačen): *to ni res*.

Pomensko oslavljen glagol biti, ki uvaja označitev enačenje ali istovetenja, se pojavi v povedi *V debati pretresamo scenarije in nazadnje sklenemo: naša situacija je ta, da ni dovolj*

ptic. Slovarski članek glagola biti v okviru istosti sicer ne navaja primera s povedkovim odvisnikom, je pa raba povedkovega določila jasno označena.

4 Sklep

V teoretičnem delu diplomske naloge so povzete strokovne razprave o povedkovem določilu. Iz njih je razvidno, da o povedkovem določilu obstaja več teorij in več poimenovalnih različic. O povedkovniku so pisali Breda Pogorelec, Ivanka Kozlevčar, Jože Toporišič, Andreja Žele, Ada Vidovič Muha in Mojca Smolej. Breda Pogorelec je zavračala povedkovnik kot besedno vrsto, saj lahko določen leksem opravlja vlogo različnih stavčnih členov (Pogorelec 68: 8–14). Jože Toporišič zagovarja opredelitev, da je povedkovo določilo nesamostojni stavčni člen, povedkovnik pa vsaka beseda, ki opravlja povedkovodoločilno vlogo. Povedkovnik je razumljen kot besedna vrsta (Toporišič 2000: 152, 412). Zanimiva je razvojna pot opredeljevanja povedkovnika pri Andreji Žele. Avtorica več jezikoslovnih prispevkov ga je sprva definirala kot besedno vrsto, razdelila povedkovnike na prvotne/prave in drugotne/konverzne (Žele 2000: 57). Kasneje se je od te opredelitve oddaljila in povedkovnik utemeljila kot pomenskoskladenjsko kategorijo, kar je pojasnjevala tudi z uvrščanjem opisnih deležnikov in nedoločnika med povedkovnike. Povedkovo določilo torej obstaja zgolj na stavčnočlenski ravni. Za besede tipa *všeč*, *mar*, *žal*, *mraz*, *tema*, *dolgčas*, ki so v slovenskem jezikoslovju povzročale zmedo (v SSKJ so označene kot prislovi), je navedla, da jih je razvojno moč opredeliti kot samostalnike, pridevnike, prislove ali členke (Žele 2003: 4). Sprva je predlagala poimenovanje povedkovo dopolnilo (Žele 2003: 4), kar je razložila z izrazno zasedenostjo povedkovega določila, nato pa povedkovnik ali celo povedkovniškost (Žele 2009: 63). Tudi Ada Vidovič Muha znotraj povedkovnika ločuje prvotne in drugotne povedkovnike in tako zastopa tretje razumevanje povedkovega določila. Ada Vidovič Muha se je ukvarjala s pomeni leksemov v stavčnočlenski vlogi povedkovega določila, pri tem se je naslonila na članek Ivanke Kozlevčar (Vidovič Muha 2006: 27–34). Najbolj sistematična in s primeri podkrepljena je tipologija rabe povedkovega določila Mojce Smolej.

Raba povedkovega določila je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika označena z različnimi slovničnimi pojasnili ali njihovimi kombinacijami: *neskl. prid.*; *v povedni rabi*; *prisl.*, *v povedni rabi*; *v povedno-prislovni rabi*; *z oslavljenim pomenom*, *s povedkovim določilom*. S tipologijo povedkovne rabe v SSKJ se je ukvarjala Andreja Žele. Namesto vseh teh poimenovanj predlaga poenoten kvalifikator *povdk.* (Žele 2009: 65). Poenotena oznaka bi

bila vsekakor smiselna, saj bi uporabnika slovarja jasno opozorila na povedkovodoločilno rabo. Pojasnilo z *oslabljenim pomenom*, s *povedkovim določilom* je sicer zelo eksplicitno, vendar gre za podvajanje informacij, saj povedkovo določilo vedno uvaja pomensko oslabljen glagol. Nekatera povedkova določila lahko najdemo tudi pri primerih, označenih z oznakami ekspr. oz. slabš., vulg. in ljubk. Andreja Žele pravi, da slabšalna, vulgarna in ljubkovalna raba živalskih poimenovanj, ki se nanašajo na človeka, ni označena (Žele 2009: 65). Nataša Logar je ugotovila, da je raba kvalifikatorja ekspr. pri frazemih nesistematična (Logar 2000/01: 147). Ta kvalifikator prav tako ni verodostojna oznaka za povedkovo določilo. V nekaterih primerih se znotraj primerov, označenih z ekspr. pojavi povedkovo določilo, vendar glagol biti v metaforičnih zvezah ni nujno pomensko oslabljen.

Ker povedkovo določilo zelo pogosto uvaja glagol biti, sem analizirala slovarski članek glagola biti, ki je glede na osebno, brezosebno, eliptično rabo in kot pomožnik razdeljen na pet skupin, znotraj njih pa so razloženi posamezni pomeni.

Znotraj prve skupine, kjer je raba glagola osebna, je le pri tretjem pomenu jasno navedeno, da je pomen glagola oslabljen ter da uvaja povedkovo določilo. Vendar pa se pojavita zgleda s povedkovim določim tudi pri prvem in drugem pomenu (*le kaj je na njej, da se je ne morem nagledati*). Druga skupina vsebuje glagol biti v brezosebni rabi ali brezosebno. Razdeljena je na šest podskupin, označenih s črkami od a do e. Pod b so zapisani tipični primeri, ki vsebujejo povedkovo določilo (*žal mi je bilo, mater je strah*), vendar njegova raba ni jasno označena. Pojasnilo s *smiselnim osebkom v odvisnem sklonu* ne predstavlja merila za rabo povedkovnika, saj se slednji pojavlja tudi v enodelnih stavkih. Prav tako bi bilo potrebno pod č in d označiti rabo povedkovega določila (*molčati je bilo težko; všeč mi je, če ostaneš doma*). V skupini e so zgledi s pomensko oslabljenim kot tudi s polnopomenskim glagolom biti. Skupino določa pojasnilo s *prislovno rabljenim izrazom v povedku*, saj so besede tipa rad, mar, všeč, lahko v slovarju označene kot prislovi oziroma opremljene s pojasnilom v prislovni rabi. V tretji, četrti in peti skupini so navedene zgledi s povedkovim določilom in s polnopomenskim glagolom, nikjer pa ni ustreznega kvalifikatorja, ki bi nas na to opozoril.

Na podlagi analize slovarskega članka glagola biti lahko sklenem, da se v ilustrativnem zgledu pojavlja veliko primerov s pomensko oslabljenim, pa tudi s pomensko popolnim glagolom. Razen pri tretjem pomenu znotraj prve kategorije ni ustreznih oznak, s pomočjo katerih bi uporabnik lahko prepoznal povedkovo določilo.

Glede na izbrane primere, vzete iz časopisnega članka, nam je slovar pri določevanju povedkovega določila še kar v pomoč, saj glagol biti največkrat (šestkrat) izraža lastnost ali stanje osebkov in istost, enakost. Ostale primere sem uvrstila v drugo kategorijo, k brezosebni rabi ali brezosebno, ki ni označena s pojasnilom povedkovodoločilne rabe. Pri leksemih floskula in odraz je v ilustrativnem gradivu naveden primer, kjer izraza nastopata v vlogi povedkovega določila, ni pa kvalifikatorja, ki bi uporabnika na to opozorila. Pri ostalih leksemih v vlogi povedkovega določila je raba v slovarju označena z različnimi pojasnili: v *povedni rabi* (trikrat), *navadno v povedni rabi* (enkrat) in *ekspr.* (dvakrat).

Slovar nam do določene mere pomaga pri prepoznavanju povedkovega določila, vendar največkrat pod pogojem, da že vnaprej vemo, kateri kvalifikatorji lahko označujejo povedkovniško rabo. Seveda pa ta pojasnila niso povsem enoumna, niti dovolj jasna. Ugotovila sem, da je v ilustrativna gradiva slovarskih člankov vključenih precej primerov s povedkovim določilom, vendar pa njegova raba ni (natančno) označena.

5 Povzetek

V diplomskem delu sem se ukvarjala s povedkovim določilom. V teoretičnem delu sem povzela dosedanje vedenje o povedkovniku in ugotovila, da se v slovenskem jezikoslovju glede povedkovega določila pojavlja več opredelitev. Prva skupina jezikoslovcev ga razume kot besedno vrsto, druga kot pomenskoskladenjsko kategorijo, tretja pa znotraj povedkovnika ločuje prvotne in drugotne povedkovnike. Prvo skupino zagovarja Jože Toporišič, drugo s svojimi kasnejšimi strokovnimi članki predstavlja Andreja Žele, v tretjo spada vedenje Ade Vidovič Muhe. Poenoteno ni niti poimenovanje, v strokovni literature se pojavljajo poimenovalne različice povedkov dopolnilnik, povedkovo dopolnilo, povedkovnik in povedkovo določilo. V rabi sta uveljavljena zadnja dva izraza. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) lahko najdemo povedkova določila pod različnimi kvalifikatorskimi pojasnili oziroma njihovimi kombinacijami: *neskl. prid.*, *v povedni rabi* in *prisl.*, *v povedni rabi*; *v povedno-prislovni rabi* in *z oslavljenim pomenom*, *s povedkovim določilom*. Prav tako je raba nekaterih povedkovih določil označena s kvalifikatorji *ekspr. oz. slabš.*, *vulg.* in *ljubk.* Oznako za povedkovodoločilno rabo bi bilo smiselno poenotiti. V analiznem delu sem se posvetila slovarskemu članku glagola biti. Pomenski del tega glagola je kompleksen, članek je razdeljen v več skupin in podskupin, v ilustrativnem gradivu je navedenih veliko zgledov s povedkovim določilom, njegova raba pa je jasno označena le znotraj enega pomena. Pri analizi povedi, vzetih iz časopisnega članka, sem prišla do ugotovitve, da nam SSKJ do določene mere lahko pomaga prepoznati povedkovo določilo – že vnaprej moramo vedeti, katera slovnična pojasnila zaobjemajo povedkovo določilo. Kvalifikator *ekspr.* ni verodostojen, saj se znotraj metaforičnih zvez pojavlja tudi polnopomenski glagol biti. Še vedno pa slovar vsebuje precejšnje število zgledov, kjer raba povedkovega določila ni označena.

6 Viri in literatura

Tadeja Bučar: *Nočno življenje v Zasavju*. Hrastnik: Zavod Savus, 2014 (Zasavski tednik, 1, št. 6). 2.

Ivanka Kozlevčar: *O pomenskih kategorijah samostalnika v povedkovi rabi*. Ljubljana: Slavistično društvo, 1968 (Jezik in slovstvo, 8, št. 1). 11–15.

Ivanka Kozlevčar: O pomenu in sintaktičnih možnostih samostalnika in pridevnika v povedni rabi. *VII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti, 1971. 1–13.

Nataša Logar: *Kvalifikator ekspr. v Slovarju slovenskega knjižnega jezika na ravni frazeologije*. Ljubljana: Slavistično društvo, 2000/01 (Jezik in slovstvo, 46, št. 4). 147.

Breda Pogorelec: *Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 1974/5 (Jezik in slovstvo, 20, št. 5). 120–122.

Breda Pogorelec: *Povzetek slovenske skladnje*. Skripta. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1981.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: SAZU in DZS, 1970–91. [računalniški program]

Mojca Smolej: *Skladnja slovenskega knjižnega jezika. Izbrana poglavja z vajami*. Ljubljana: Študentska založba, 2011.

Jože Toporišič: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS, 1982. 146–160.

Jože Toporišič: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja, 2000.

Ada Vidovič Muha: *Kategorialnost leksemov med slovarjem in slovnico*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006 (Slavistična revija, 54, posebna številka).

Andreja Žele: *O povedkovniku oziroma povedkovniškosti*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2009 (Jezikoslovni zapiski, 15). 63–72.

Andreja Žele: *Povedkovniška vloga v slovenskih povedih*. Warszawa: ISPAN, 2006 (Slavia Meridionalis, 6). 173–184.

Andreja Žele: *Slovarska obravnava povedkovnika*. Ljubljana: Slavistično društvo, 2003 (Jezik in slovstvo, 48, št. 2). 3–15.

Andreja Žele: *Tipologija poved(kov)ne rabe v Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2009 (Jezikoslovni zapiski, 6). 57–65.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 26. september 2014

Jana Crnkovič

Prilogi

- slovarski članek glagola biti
- časopisni članek Nočno življenje v Zasavju

biti sem [sm] nedov., si je smo ste so; bóm bôš bô bómo bôste bôdo, stil. bôte bôjo, stil. bôdem itd.; bôdi bôdite in bodíte; bil bilâ bilô in bilô bi i in bilî bilê stil. bilé, stil. bila itd.; nikalno nîsem nîsi nî nîsmo nîste nîso (i bôm bôdem nîsem)

I. v osebni rabi

1. *izraža materialno ali duhovno navzočnost v stvarnosti*: še so stvari, ki jih ne poznamo; ali je kak izhod? red mora biti / poudarjeno sô znamenja, da se obrača na boljše / bolnik ne bo več dolgo; v pravljicah bil je kralj, ki je imel tri sinove

2. navadno s prislovnim določilom, s širokim pomenskim obsegom *izraža navzočnost v prostoru ali času*: tukaj je jama, v kateri je raslo drevo; hiša je sredi polja *stoji*; drva so na dvorišču; v vsakem človeku je kaj dobrega; v knjigi so napake; v vodi je kisik; za gozdom je travnik *leži*, *se razprostira*; ekspr. le kaj je na njej, da se je ne more nagledati / otroci so doma; biti na vrtu; čez teden sem v mestu *živim, bivam*; kje so domači? / biti na proslavi, na zabavi *udeležiti se je*; biti pri pouku; biti pri zdravniku *na pregledu* / tedaj je bila vojna; v Kamniku je bil semenj; proslava bo v nedeljo / omenjena nesreča je bila včeraj *se je zgodila*; to je bilo lani

3. z oslabljenim pomenom, s povedkovim določilom *izraža lastnost ali stanje osebk*a a) s pregibno besedo: mož je poštenjak; prijatelj je učitelj; otrok je bolan, nadarjen; pšenica še ni zrela; knjiga je moja; klobuk je očetov; ura bo tri / dolžen mu je veliko vsoto; njegov načrt je bil, da bi napadli; on je odgovoren za tovariše; uspehi so rezultat trdega dela / zdaj je čas, da poveste svoje mnenje; ni bila moja dolžnost, naloga popravljati napake b) z nepregibno besedo: ta misel ni napak; hiša je naprodaj; obleka mu bo prav; tisoč je preveč / dekle mu je všeč c) s predložno zvezo: meso je brez kosti; čevlji so od blata; rana je od noža; biti pri zavesti; biti v neenakopravnem položaju, v slabem stanju; mi smo v sorodu v sorodstvenem odnosu / to mi ni po volji *mi ne ugaja, ustreza*; vse bo še v redu *se bo uredilo*; dejanja niso v skladu z besedami *se ne skladajo*; ti boš za pričo / biti brez denarja *ne imeti ga*, brez težav; vsi so proti njemu *mu nasprotujejo, ga odklanjajo*; biti ob službo *izgubiti jo*, ob dobro ime; on je za reforme *se strinja z njimi*; jih podpira, *se zavzema zanje*; biti v dvomih; biti v skrbeh, v strahu za koga; drevo je v najlepšem cvetju / vse je na razpolago *se lahko vzame č*) s kakovostnim rodilnikom: vidva sta istih let; on je vesele narave; mož je srednje postave; biti kmečkega rodu; sosed je slabega zdravja; publ. stvar je velikega pomena; mnenja smo, da se motiš d) s primerjavo: nebo je kakor oprano; fant ni, kakor bi moral biti; drevo je bilo, kakor bi dremalo / priden, kakor je, ne bo nikoli brez dela // *izraža istost, enakost*: dvakrat dve je štiri; ena in ena je dve; dinar je sto par; kolikokrat je dve v osem / pedagogika je nauk o vzgoji / pride jutri, to je v torek

II. v brezosebni rabi ali brezosebno v *pomenih kakor pod I. a)* z zanikanim osebkom v rodilniku: očeta še ni; jutri ne bo šole; pri tej hiši ni miru / ni ga človeka, ki bi mi pomagal b) s smiselnim osebkom v odvisnem sklonu: žal mi je bilo; zelo jo je bilo groza; mater je strah; z njim je slabo; star. vseh je bilo sram vse / njej je bilo dvajset let *bila je stara* / ekspr. kaj bo s teboj *se bo zgodilo c)* z delnim rodilnikom kot osebkom, navadno odvisnim od izraza količine: kruha je še in mesa tudi; kupcev je bilo dosti; denarja je le malo; ali je kaj novega; pet jih je bilo; vsi, kar jih je, so pripravljeni č) z nedoločnikom kot osebkom: molčati je bilo težko, govoriti še težje; škoda bi ga bilo zavreči / treba je delati d) z odvisnim stavkom kot osebkom: očitno je bilo, da se moti; všeč mi je, če ostaneš doma; znano je, kakšno vlogo je imela Partija v osvobodilnem boju e) s prislovno rabljenim izrazom v povedku: dolgčas je; otroka mu ni bilo mar; skoraj bo poldne; na Bledu je bilo lepo; slabó ji je bilo; škoda ga je; jeseni je bilo tri leta, odkar je odšel *minilo*

III. v osebni ali brezosebni rabi, navadno s prislovno rabljenim samostalnikom v *pomenih kakor pod I.:* mraz je bil ali bilo, da je drevje pokalo; zunaj je bila ali bilo tema / takrat ni bil čas za pogajanje *pravi čas*, ni bilo časa za pogajanje *dovolj časa*; zdaj ni govor o premirju *se ne govori*; zdaj še govora ni o premirju *še misliti ni nanj*

IV. eliptično *navadno za poživitev pripovedi a)* z izpuščanjem deležnika s polnim pomenom: prišla je, seveda je; pa učil, kdo se bo? ali bi kaj jedel? Bi; vsak en kozarček ga bova; kaj bomo pa zdaj? b) z izpuščanjem dela povedka sploh: klop je iz kamna *narejena, izdelana*; fant je s Primorskega doma; ti čevlji so za v dež *primerni, dobri*; fant ni za šolo *sposoben*; ekspr. iz glave si jo izbiji, pa je / hvala lepa. Ni za kaj // v zvezi z nedoločnikom *za izražanje možnosti ali nujnosti*: žive duše ni bilo videti; kakor je slišati, dobimo nov zakon; knjiž. tako se je spremenila, da je skoraj ni spoznati *ni mogoče*, nižje pog. temu človeku ni za pomagati *ni mogoče pomagati*; star. te že naučim, kako se ti je vesti *je treba*

V. kot pomožni glagol, z opisnim ali trpnim deležnikom *za tvorbo časov, naklonov ali načinov*: bo delal, je delal, je bil izdelal; bi delal, bi bil delal; je izdelan / v ekspresivni rabi stoji pomožni glagol tudi na začetku stavka *sem si kar mislil, da je nekaj narobe*

• ekspr. kar je, je nič *se ne da spremeniti*; ekspr. no, ali bo že kaj! čas je že, da se naredi; ekspr. dekle je lepo, da je kaj zelo; obleka je bila deset tisoč dinarjev *je stala*; ekspr. ta je pa lepa! česa takega nisem pričakoval; to mi ni prav nič všeč; ekspr. še tega je bilo treba *to ni bilo prav nič potrebno*; to mi je odveč; prav mu je zasluži, da se mu tako godi; ekspr. bilo mu je, da bi zavriskal, zajokal *tako je bil vesel, žalosten*; ekspr. o tem ni da bi govoril *ni potrebno, ni vredno*; zakon je za vse velja; biti na glasu *biti znan, sloveti*; ali vam je znano, kaj je na stvari če je res in koliko je res; knjiž. na tebi je, da spregovoriš *ti si na vrsti, ti si dolžen*; krompir je po sto dinarjev *se prodaja, kupuje*; ekspr. po njem je izgubljen je, mrtev je; otrok je po očetu *ima njegove lastnosti*; ne vem, pri čem smo kakšen je naš položaj; biti pri sebi *zavedati se*; biti krepek; ekspr. ves dan je v knjigah *samo bere*; fant je sam zase *ne mara za družbo*; ekspr. dež ni in ni nehal *kar naprej je deževalo*; sam.: knjiž. boj za biti ali ne biti za življenje, za obstanek; prim. bom, bil, bi, bodi

Nočno življenje v Zasavju

Četrtek zvečer je in človek ne more nikamor ven. Kjer bi igrala fajna muzika, kamor bi prihajali kul ljudje, ki debatirajo o fenomenih, trendih, ide-

jah in možnih rešitvah. Na običajni četrtek ob 22:30 človek v Zasavju ne more na pivo, niti ne po škatlo čikov ali na lov za svetovljansko sceno. Ne vem za vas, a res pogrešam nočno urbano sceno. Noč ima svojo moč. In to ni floskula.

Nočno življenje je odraz živosti, dogajanja, kulture, razgledanosti in nenazadnje turizma neke urbane destinacije. No, v Zasavju ne obstaja. Nič več. Ni ga.

Zametke obstoja kaže ob vikendih. Pijača, morda jedača v baru, gostilni, nato te najkasneje nekaj po polnoči prijazno pospremi ven. Ali pa se pospremiš sam skozi zadnja vrata. Za tem je možen premik na hrib tja proti Zagorju, kjer generacija 25+ nima kaj iskati. A željan si nočnega življenja. Poslušanja fajnih indie bandov, izštekanih kitar, samoučenih glasbenikov, dj-ev, kakšne predstave kar tako. Lačen si zanimivih ljudi, naključnih prišlekov, ki te mimogrede razsvetlijo s svojimi pogledi, idejami, početjem.

Ne razumite napak, v Zasavju se ogromno dogaja. A ne ponoči. Ko bi nočne ptice letale in ostrile svoj vid. Ko se prekodnevne skrbi umaknejo zvezdnemu nebu, svetu domišljije, nenavadnih zvokov, prebliskov, nepričakovanosti. Ko debata o filmu, dogodku ali knjigi spremeni tvoje doje-manje. Ko te poslušanje nekoga zmotivira in razvrednoti bolečo temačnost norega sveta. Nočno življenje je polno odkritij, zamaknjenih stanj, dušnih spoznanj, iskrenih razmislekov.

Pretekli teden je na obisk prišel prijateljičin prijatelj iz Južne Koreje. Kako je to dobro! Debatirati v angleškem jeziku, si izmenjevati življenjske izkušnje, se bogatiti, navdihovati s humorjem, odkrivati kulturne različnosti in podobnosti, okušati eksotično hrano. Debata je med drugim odtekla v špekuliranje kaj bo prinesla nova-stara lokacija nočnega prizorišča sredi Trbovelj. V debati pretresamo scenarije in nazadnje sklenemo: naša situacija je ta, da ni dovolj ptic. Ni ljudi, ki bi v pozni mladosti in norosti ali v modrosti starosti, ob večerih – v torek, sredo ali nedeljo - ko zaprejo svoje računalnike in delavnice, sedli v fotelje ali na palete, ob fajni muziki srknili pivo ali dva, nato z zadovoljnim nasmeškom rekli kakšno ostro na račun lokalne politike in si izmislili nov projekt skupaj s korejskim dj-em, ki je včeraj skuhal slastno večerjo na verandi v Kurji vasi. Medtem ko bi se pozen večer prevesil v noč in ta bi se spogledovala z jutrom...

Ni. V Zasavju ni dovolj ljudi, ki bi krojili živahno nočno sceno. Se pa pri nas v miru spi. Že od 21h dalje. To je res.

Tadeja Bučar